

УДК 271

І.В. Кондратьєва, д-р філос. наук, доц.

ЕДЕСЬКА І НІСІБІНЬСКА ШКОЛИ ТА СИРІЙСЬКА БОГОСЛОВСЬКА ТРАДИЦІЯ

У статті розглядається історія виникнення перших богословських шкіл, що існували в межах сирійської християнської традиції. Їх роль в процесі освіти і формування національної культури.

Ключові слова: релігійна освіта, богословські школи, сирійське християнство, школа персів.

Зміна політичних реалій українського суспільства зумовила відродження майже втраченого інституту релігійної освіти. Сьогодні від теоретичних міркувань і планів відбувся перехід до практичної діяльності і в Україні існують середні та вищі заклади релігійної освіти, діяльність яких базується або на продовженні традиційних, класичних форм або з застосуванням нових новаторських методів навчання. Тому доречно розглядати феномен релігійної освіти як соціальне явище, яке потребує осмислення, як в конкретно-історичному, так і універсально-філософському контекстах.

Окремі питання релігійної освіти в Україні розглядаються в працях вітчизняних релігієзнавців Балуха М., Бондаренко В., Єленського В., Климова В., Лагодича М., Сагана О., Самійленка О., Філіпович Л., Хромця В., Штокала М.

Важливими історичними джерелами, які дали уявлення про еволюцію системи і зміст церковно-релігійної освіти стали роботи Бартольда В., Іларіона (Алфеева), Лабуре Дж., Меца А., Пігулевської Н., Спасського А., Уірема В., Флоровського Г.

Відомості щодо становлення церковної освіти досить мізерні, і можна тільки припускати, що процес цей проходив досить довго і повільно, причому не завжди він був однорідним в різних географічних областях, визначаючись своєрідністю духовного і культурного "клімату" того чи іншого регіону. Новозавітна фраза "Не багато-хто ставайте, брати мої, учителями, знаючи, що більший осуд приймемо" (Якова 3:1) дозволяє стверджувати, що виникнення церковного учительства сходиться до апостольських часів. Перші катехизистичні школи, з'явившись в культурному просторі сирійського світу стали відігравати роль акумулюючих осередків поширення християнської освіченості в яких займалися переважно оголошенням і повчанням в основах християнської віри. Викладання у них здійснювалось сирійською мовою. І за словами архієпископа Іларіона (Алфеева): "сирійська мова, на якій говорили і писали в Персії, належить до родини семітських мов і є діалектом арамейської – мови Ісуса Христа і апостолів. Перший сирійський переклад Євангелія, що датується II-III століттями, в цьому сенсі відображає семітські корені християнства повніше, ніж грецький оригінал. І сирійська богословська традиція зберігає близькість до біблійного типу мови і викладу набагато довше, ніж візантійська грецькомовна традиція, що зазнала сильного впливу платонізму, неоплатонізму і взагалі грецької філософської думки." [1, с. 6]. На думку Н. Пігулевської: "сирійські школи більше всього уподібнювались церковно-приходському і монастирському школам, відомим латинському Заходу, грецькому Сходу і всьому слов'янському світові" [2, с. 36].

Свідчення про школи можна почерпнути у багатій сирійській, агіографічній літературі (особливо у Життях Бар Ідти, Сабрішо), хроніках ("Історії ченців" Томи Маргського), монастирських документах і у творах церковних істориків (Єремія Созомена, Й. Ассемані, Амру). Більшість з них повідомляють про існування в першій половині IV століття школи міста Нісібіна, яке в цей історичний відрізок часу входило до складу Римської імперії.

Поява цієї школи пов'язується з іменами таких наставників як єпископ Мар Яків і його учень Мар Апрем.

Останній, до речі викладав там 38 років. Навчання у нісібінській школі обмежувалось читанням та коментуванням викладачами біблійних текстів. При цьому, як правило, навчання розпочинали з вичитки псалмів. Це була школа семітського типу, виразного катехизистичного спрямування. Її роль полягала більше у наданні основ грамотності та у підготовці богословів, серед яких помітне місце належало Мар Апрему (бл. 306-373), більш відомому у християнському світі як Єфрем Сирін.

Поява цієї школи пов'язується з іменами таких наставників як єпископ Мар Яків і його учень Мар Апрем. Останній, до речі викладав там 38 років. Навчання у нісібінській школі обмежувалось читанням та коментуванням викладачами біблійних текстів. При цьому, як правило, навчання розпочинали з вичитки псалмів. Це була школа семітського типу, виразного катехизистичного спрямування. Її роль полягала більше у наданні основ грамотності та у підготовці богословів, серед яких помітне місце належало Мар Апрему (бл. 306-373), більш відомому у християнському світі як Єфрем Сирін. Саме він після захоплення персами Нісібіна у 363 році, уникаючи переслідувань з боку Шапура II (шахиншаха з династії Сасанідів) подається з учнями до Едеси й там засновує нову, славетну "школу персів".

Саме Едеська школа з тих пір стає визнаним богословським осередком всього сирійського світу. Досить сказати, що такі її випускники як Варсаума Нісібінський, Раввула Едеський, Філоксен Маббугський стають авторитетними діячами сирійської християнської традиції. За словами Г. Флоровського "це була школа семітського типу, на кшталт європейських шкіл, – школа-співжитність, деяке братство. Головним предметом викладання і в подальшому залишалось Св. Писання. Потрібно було навчитись читати і пояснювати Біблію. Учні записували і заучували пояснення вчителя, – так творився "шкільний переказ" [3, с. 227]. Курс навчання в Едеській школі складали біблійні коментарі самого Єфрема. Щоправда, у 420 році Мар Кіфа, один із наступників Єфрема разом з учнями переклав сирійською мовою біблійні коментарі Феодора Мопсуестійського, які охоплювали за обсягом майже всі книги Священного Писання. Відповідно, по мірі завершення перекладу тлумачення Феодора поступово витісняють з учбового процесу єфремові коментарі.

Першим наставником Едеської школи був Мар Апрем (Єфрем Сирін), який викладав у ній з 365 року по 373 рік. Серед інших, наставників школи відомими в християнському світі стали Кіфа, Нарсай та Іва Едеський. Останній, до речі, перекладав твори Діодора і Феодора на сирійську мову. Внаслідок його перекладацької діяльності персидські християни познайомились з творчістю Несторія. З тих пір, словами А. Спасського "в Едесі зосередились найзначніші сили на захист східних учителів і її школа зробилась гніздом звідки несторіанські ідеї розходились по всім напрямкам" [4, с. 214]. Враховуючи визначальну роль Едеської школи як центру духовної освіти персидських християн можна стверджувати про її пріоритетність у справі розповсюдження "антіохійських" христологічних доктрин тому числі і вчення Несторія. Тобто Едеська школа стала нормативним осередком віровчення Церкви Сходу.

Але, з іншого боку, в Едеській школі впливовими були й ідеї діофізитства та монофізитства. За свідченням Ж. Лабура: "до того як уможливився розкол церкви і засуджене було несторіанство, у "школі персів" викладали вчителі, – прибічники різноманітних догматичних напрямків" [5, р. 131]. Тому ця школа стає місцем апробації різноманітних христологічних ідей, які дискутувалися в середовищі її наставників і учнів. Показовими в цьому відношенні стали суперечки між строгим кириловцем Раввулою Едеським та прихильником Феодора Мопсуестійського Івою Едеським.

А з середини V століття "школа персів" стає навіть місцем конфронтації сформованих в ті часи богословських партій. Наставники та учні розділились, відповідно на прихильників вчення Несторія, монофізитів та діофізитів. Як наслідок, – відгомін христологічних дискурсів позначився на викладах курсів, посприяв їх змістовній розбіжності та методичній хаотичності. Більше того, після нетривалого, з 449 по 451 рік домінування в школі монофізитських установок, її престижність в сирійському світі знецінюється і настає занепад. Тому зрозумілими стають дії наставника Нарсая, який разом з учнями покидає Едесу і подається в Нісібін. Крапку на навчальному процесі в Едеській школі поставив імператор Зенон, який у 489 році своїм наказом ліквідував її як "осередок ересей". Подібна акція Зенона викликала незадоволення сирійських християн і, цілком вірогідно, що вона активізувала їх наміри до остаточного розходження з церквами Візантійської імперії.

Традиції Едеської школи знайшли продовження у новій Нісібінській школі, яка набуває значущості в сирійському світі ще в кінці V століття. В той час Нісібін входив вже до складу Ераншахра. І саме в персидській державі Нісібінська школа стає провідним духовним і богословським осередком Церкви Сходу. У. Уїгрем відзначав: "ця школа була самоврядною корпорацією, яка володіла "власністю і наставник її підпорядковувався тільки патріарху" [6, р. 75]. Іншими словами, Нісібінська школа стає також важливим церковно-адміністративним осередком.

Її засновником був Мар Нарсай (399-501). За свідченням Бархадбешабби "шість якостей найбільше притягували до нього народ: новизна його міркувань, вміння тримати себе з гідністю, приваблююча зовнішність, чуйність, доброта і красномовство (краса його повчань)" [цит.:2, с. 64]. Як наслідок, до Нарсая, словами того ж Бархадбешабби "почала збиратись братія з усіх сторін... По цій причині примножились зібрання в Персії, Урха [інша, сирійська назва Едеси – І.К.] потьмарилась, Нісібін просвітлів" [цит.:2, с. 62].

Серед інших відомих наставників Нісібінської школи слід відзначити Бар Сауму, Елісея бар Косбайє, Мар Авраама, Ішояба, Хенану Адіабенського. Свідчення про стан та уклад вищого навчального закладу у Нісібіні можна почерпнути зі змісту його правил і трактату про школи. До наших днів дійшли дві збірки Правил Нісібінської школи. Одна з них була укладена у 496 році Бар-Саумою, друга – у 590 році Хенаною Адіабенським. Ці правила стали першим відомим в історії статутом християнської школи. Вони багато в чому вказують на специфічні риси освітньої системи сирійської християнської традиції. Переклад "Правил святої школи міста Нісібіна" міститься у книзі Н. Пігулевської "Культура сирійців у середні віки" [2, с. 90-106]. Ці правила, є свідченням належного рівня навчання та трансляції богословських знань.

Викладання в ній тривало три роки, кожен з яких поділявся на літній та зимовий семестри. Після прослуховування вступного курсу учні приступали до поглибленого вивчення біблійних текстів та різних філологічних,

історичних та богословських наук. При цьому кількість наукових дисциплін, які вивчались регламентувались профілем факультету. Обов'язковим був цілібат для вчителів і учнів школи. Викладання будувалося на ретельному вивченні граматики, осягненні мистецтва письма і лексики; велике значення надавалося правилам читання. Головна увага приділялася вивченню Священного Писання, але викладалися й деякі світські дисципліни: філософія, риторика, історія і географія (іноді вивчалася і медицина). Вищою наукою була екзегеза, але необхідним предметом була літургіка (теоретична і практична). Навчальний день був довгий і важкий – від сходу до заходу сонця. Особливу роль відігравала дисципліна, церковність виховання стояла на першому місці. Суворо регламентувалися зовнішній вигляд, одяг і поведінка учнів.

Нісібінська школа, – цей своєрідний прообраз середньовічних університетів, – мала факультети богослов'я, філософії та медицини. Серед дисциплін навчальної програми виділялись риторика, яку викладав вчитель титулований як "мехаїана"; філософія, яку викладав "бадука" за творами Аристотеля, Порфирія та сирійських письменників, і біблійна екзегеза, якої навчав "мепашкана", – тлумач. Останній покладался не лише на тлумачення Феодора Мопсуестійського, які визнавались в ті часи нормативними, але й на біблійні коментарі інших сирійських та грецьких письменників. Мепашкана поєднував також функції загального керівництва школою, тобто був її ректором. Але ректор забезпечував лише духовне опікування школою. Натомість, адміністративні та господарські питання вирішував "раббаїта" – економ. Судячи з першого правила школи його посада була виборною. Незважаючи на свій непохитний авторитет, мепашкана та раббаїта не були наділені повнотою влади. Всі важливі питання, пов'язані з діяльністю школи вирішувались на зібранні. При цьому вирішальним правом голосу в силу своєї кількості переваги були наділені учні. Відтак унеможливлювались будь-які авторитарні рішення в тому числі і ті, що стосувались виключення зі списків якогось учня під тиском представника шкільної адміністрації. Натомість, за третім правилом школи виключенню з лав учнів підлягали на зібранні ті брати які "будуть захоплені при перелюбстві, розпусті, крадіжці, чаклунстві чи у думках, що суперечать істинній вірі, чи опустяться до того, щоб поширювати суєтність, тобто наклеп, лихослів'я, розбещеність, брехню, чи потайки переходити з будинку до будинку заради випивки, чвар чи бунта..." [2, с. 98].

Під словами "істинна віра" в даному випадку мається на увазі віросповідання східносирійської церкви, яке не допускало ніяких проявів халкидонітства. Показовим в цьому відношенні було четверте правило, згідно з яким учням школи без згоди економа і братів заборонялось "відправлятися в країну ромуїв ні заради вчення, ні під приводом молитви, а також для того, щоб купувати чи продавати" [2, с. 98]. Акцент у діяльності школи ставився на рівень та обсяг засвоєння учнями знань. Тому, з одного боку, вони не мали права "без нагальної необхідності ухилившись від писання, наукових занять, тлумачень школи і читань гуртом" [2, с. 99]. З іншого боку, – згідно з двадцятим правилом наставників школи наказували штрафами за пропуск занять без поважних причин.

Таким чином, правила Нісібінської школи регламентували уклад та принципи навчального процесу і функціональні обов'язки усіх тих, хто був до нього причетним. Але головне, – збірки правил виявились уособленням духу сирійського християнства, свого роду формалізованим свідченням його освітнього потенціалу. Тому можна погодитись з думкою єпископа Іларіона (Алфеева). Його словами: "Головною турботою авторів Правил

було збереження школи як громади учителів та учнів, об'єднаних спільною метою і спільним баченням" [7, с. 306].

В стінах Нісібінської школи теж точились суперечки з приводу христологічних питань. Але вони не привносили сепаратистські прояви у навчальний процес, оскільки все-таки домінував дух корпоративізму та необхідність вироблення спільної позиції з приводу дискусійних питань. Лише зауважимо – безсумнівним, залишався авторитет сирийських отців церкви щодо особливостей тлумачення істин богослов'я.

Нісібінська школа була своєрідним символом міста. Її наставники та учні були прикладом для городян. Тому не дивно, що ті школярі, які виключались зі списку цього навчального закладу, зобов'язані були покинути межі міста. Її наставники та учні були прикладом для городян. Тому не дивно, що ті школярі, які виключались зі списку цього навчального закладу, зобов'язані були покинути межі міста.

Втім упродовж другої половини VII століття освітній потенціал Нісібінської школи знецінюється і її вплив поступово сходить нанівець. Причину цього слід вбачати у наслідках арабського завоювання до яких в першу чергу, відносяться регламентації церковного життя сирийських християн, викликані новим для них статусом зіміїв (не мусульманського населення – І.К.). Але, як стверджувала Н. Пігулевська: "традиція передавання певного цикла знань з покоління до покоління продовжує триматись" [2, с. 71]. Щоправда, незважаючи на функціонування навчальних закладів церкви у містах, поселеннях і, навіть, в монастирях високий рівень шкіл Едеської і Нісібінської ніколи не був вже досягнутий.

Активізація освітньої діяльності Церкви Сходу припадає вже на часи існування халіфату Абасидів (750-1258). Її причинами стали: наявний змістовний та методичний потенціал, виплеканий у школах Едеси та Нісібіна; функціонування значних осередків духовності, роль яких виконували монастирі; потреби арабської держави у кваліфікованих носіях культури. Щодо останнього. Арабські халіфи для досягнення високого політико-адміністративного, господарського та культурно-го рівня своєї держави скористались послугами освічених підданих серед яких переважали сирийські християни. Як слушно зазначала Н. Пігулевська "Араби сприйняли через опосередкованість сирийців грецьку освіченість, витончені прийоми перекладу, еквіваленти численних абстрагованих понять на спорідненій їм мові, цінні знання в області філософії, медицини, алхімії, космології і космографії, які вони змогли отримати тільки користуючись сирийськими перекладами, більш доступними їм, ніж грецькі оригінали. Виняткову роль для засвоєння знань зіграли коментари, схолії, витлумачення, якими сирийці забезпечували свої переклади" [2, с. 26].

У мусульманському суспільстві епохи Абасидів поступово формується образ адіба, тобто культурної та освіченої людини. Відповідно, утверджується інститут адаба, – системи норм освіченості та виховання, в основі якої полягало знання не лише релігійних, але й світських наук. Культивування адаба стає однією з причин розквіту арабської культури IX-XIII століть. До речі, саме тоді культура ісламського світу починає визначати рівень світової духовної культури. Зауважимо, що одним із формуючих чинників цієї культури був значний освітній потенціал, яким володіли сирийські християни. Звісно, що араби заохочували усілякі освітні програми, наукові дослідження у християнських колах, й навіть, богословські диспути. Як приклад останнього слід сприймати знамениті богословські співбесіди між католиком Церкви Сходу мар Тіматеосом I (727-823) і халіфом ал-Махді. Багдадські халіфи були покровителями

наук і мистецтва запрошували до себе відомих вчених, не шкодували коштів для запровадження освіченості серед своїх підданих. Сирийські християни, зважаючи на їх значний освітній потенціал були найбільш шановані у халіфів. Тому "несторіанські вчені зробились найближчими співробітниками халіфів у цих просвітницьких стараннях і привернули до себе їх милості" [4, с. 224]. Щоправда, А. Спасський дещо перебільшує роль сирийських християн у справі просвіти мусульманської спільноти. Принаймні так можна сприйняти наступні його висловлювання: "Разом з несторіанським чиновництвом вони [клірики – І.К.] проникли до двору халіфів, оточили їх трон, і, захопивши в свої руки всю справу арабської освіченості, підняли її на таку висоту, на якій вона не перебувала тоді навіть у Візантії" [4, с. 224].

Зрозуміло, що сирийські християни не були винятковими будителями освіти у мусульманському суспільстві. Згадаємо, в зв'язку з цим, про арабських вчених аль-Хорезмі, аль-Біруні, Ібн-Сіну, Ібн-Рущда, Мервезі, Барбуда та інших. Натомість сирийські християни які, до речі, блискуче володіли арабською мовою посприяли процесу культурного перетворення мусульманського суспільства. До того ж, як зазначав В.Бартольд: "Кращі вчені з християн і язичників мали більше учнів і читачів серед мусульман, аніж серед своїх єдиновірців" [8, с. 153]. Тобто, варто враховувати процес активного, але не виняткового впливу культурних здобутків зіміїв на мусульман.

При цьому вплив сирийських християн на формування мусульманської культури не слід піддавати сумніву. Пожвавлення освітньої діяльності Церкви Сходу спостерігається лише у другій половині XX століття. Зокрема за часи католикозату Мар Динкхи IV (з 1976 р. по 2015 р.) відкриваються єпархіальні семінарії, катехізистичні і загальноосвітні школи. З листопада 1996 року в рамках оптимізації відносин між Ассирійською Церквою Сходу і Халдейською Католицькою Церквою їх представляють підписують "Сумісну патріаршу заяву" в одному із пунктів якої передбачалась організація спільної семінарії в районі Чикаго-Детройта. Нині провідним богословським закладом Церкви Сходу є Духовна семінарія в місті Дохук (Північний Ірак).

Втім для прикладу, у 830 році халіф ал-Маммун зазнав навчальний заклад Дар аль-Хікма ("Дім Мудрості"), славу якому принесли саме східносирийські християнські вчені. До речі, цю своєрідну академію тривалий час очолював Абу Захарія Юхана. Інший приклад. В Гундшапурі (Хузистан) християнською родиною Бахтішо була створена найкраща для арабського світу того часу медичинська школа. До цього, сирийська сім'я Бахтішові улавила тим, що надала мусульманському світові дев'ять поколінь лікарів. А. Мец повідомляє про християнина Яхья ібн Аді (X століття) "одного із провідних філософів, який двічі переписував весь коментарій до Корану ат-Табірі і умудрився переписувати за добу до ста листів" [9, с. 181]. Н. Пігулевська свідчить про лікаря Шемона де Тайбута, автора не лише медичинських трактатів, але й творів суто аскетичного характеру серед яких виділяється трактат "Про таємниці чернечого життя". При цьому, вона наголошує: "поєднання в одній особі лікаря "душі і тіла" було нерідким у середньовічному сирийському суспільстві" [2, с. 220].

Звісно, що під егідою халіфів-меценатів просвітницького руху сирийські християни на правах зіміїв могли безперешкодно забезпечувати подальшу трансляцію своєї традиції. Ще в правління халіфів Омейядів розгорнулася широка просвітницька діяльність Бавая із Гебілти (Тірхана). З його іменем пов'язують організацію шкіл повчання і підготовку вчителів та виправлення правил богослужбової музики. Про його діяльність

більш докладно розповідає Фома Маргський у перших главах третьої частини "Книги начальників".

Упродовж першої половини VIII століття в межах Арабського халіфату набувають значної популярності школи у Гебілті, Кефер Узеле, Каннешріні, в областях Марги та Адіабени. Н. Пігулевська, послуговуючись свідченнями, почерпнутими з "Книги начальників" Фоми Маргського і "Книги цноти" Ішоденаха у своїй відомій праці "Культура сирійців в середні віки" подає список міст, селищ і монастирів, в яких існували школи" [див: 2, с. 78, 80, 81]. При цьому вона зауважує: "на підставі джерел епохи халіфату до X століття включно можна зробити висновок, що практично у всіх поселеннях де були християнські церкви, були і школи" [2, с. 81]. Випускниками цих шкіл були не тільки знані богослови і церковні письменники, але й перекладачі, філософи, поети і вчені. Х. Гібб, акцентуючи на елліністичному впливові на сирійські школи згадує про школу в Джунді-Шапурі [інша транскрипція Гундішапура – І.К.] "де головними предметами вивчення були знову таки грецька філософія і наука, які викладались в основному несторіанами" [10, с. 37].

З іншого боку, школи сирійських християн стають важливими центрами пропаганди віровчення церкви. Це визнавали навіть їх опоненти. Зокрема, яковітський ієрарх Денкха (друга половина VII ст.) вбачав у наявності численних східносирійських шкіл можливість постійного впливу Церкви Сходу на християнське населення Халіфату. На його думку: "Несторіани Сходу намагаючись вести простолоудинів в оману і зачаклувати вуха цих мирян, що було доволі легко зробити завдяки піснеспівам і приємним мелодіям, а також заради лестощів світу і верховенства над ним... в кожному поселенні своєму, так би мовити, потурбувались влаштувати школи. Вони приваблювали у свої школи тим, що встановили однаковий для всіх областей порядок виконання псалмів і піснеспівів" [цит: 2, с. 37]. Додамо, що навчання у сирійських школах розпочиналось з вивчення псалмів, а методика навчального процесу багато в чому копіювала правила знаменитої при Сасанідах Нісібінської школи.

Серед найзначніших культурних та наукових центрів Середньої Азії виділявся Мерв. П. Булгаков і Б. Вахабова у спеціальній статті "Середньовічні вчені з Мерва" розповідають про цікаві факти із діяльності вчених-християн. Зокрема, вони повідомляють про Сахл Раббана, знавця філософії, медицини, математики, філології названого за свою всебічну освіченість "вчителем мудреців"; його сина Алі ібн Сахла, філософа та медика і знаменитого лікаря ібн Масу. До того ж, на думку дослідників: "Мевр був не тільки місцем діяльності своїх і приїжджих вчених, але й хранителем духовних цінностей, які були створені на Близькому Сході і в Середній Азії за кілька віків" [11, с. 45].

Втім просвітницька діяльність сирійських християн, яка розгорнулася на фоні трансформаційних зрушень у мусульманському суспільстві Абасидів посприяла не лише розквіту їх національної культури, але й супроводжувалася відчутною арабізацією (не ісламізацією). Безумовно, що В.Бартольд виказував слухну думку, коли стверджував: "Під впливом успіхів арабської культури сирійські християни втратили той зв'язок з еллінізмом, який раніше надавав їм переваги перед мусульманами; в програмі їх вищої освіти мова і література арабів зайняли місце, що раніше належало грецькій мові і грецькій літературі" [8, с. 153]. Як наслідок, – упродовж IX-XII століть з'являються богословські та історичні трактати, що свідчили про високий теоретичний потенціал Церкви Сходу і ці трактати написані були арабською мовою. З поміж них особливої поширеності серед сирійських християн набувають "Богословські

співбесіди між католікосом Церкви Сходу Мар Тіматеосом і халіфом ал-Махді, повелителем правовірних" і "Марганіта" Мар Авдішо. Звісно, що появі таких шедеврів християнської писемності полегшувала спільна семітська основа арабської і сирійської мов. Крім того, слід зважати на факти вкоріненості арабської мови у тодішньому християнському середовищі і, відповідно, її вільної продуктивності. Але богослужбовою мовою завжди залишалась сирійська. Після вторгнення Тамерлана освітній потенціал Церкви Сходу упродовж XV-XVIII століть значно занепадає. Можливо дещо категорично, але єпископ Софонія (Сокольський) зумів передати стан освіти у східносирійських християн після спустошення Азії Тамерланом. Він стверджував: "бідне плем'я замкнувшись в собі, чи правильніше, в середовищі ворогів своїх, повернулось немов би назад в розумово-науковому відношенні і стало спадати все нижче і нижче, аж поки зрештою не досягло тієї міри огрублення і невігластва, на якій перебуває нині. З того часу в ньому не було і немає, ні при патріархах, ні при митрополитах, ні в містах, ні в селах, жодної школи громадської у дусі народному, жодного училища духовного з утриманням начал свого віросповідання" [12, с. 98]. Додамо, до декларації єпископа Софонії що йдеться про 60-ті роки XIX століття, коли він згадує про нинішній йому стан церкви.

Пожвавлення освітньої діяльності Церкви Сходу спостерігається лише у другій половині XX століття. Зокрема за часи католікосу Мар Динкхи IV (з 1976 р. по 2015 р.) відкриваються єпархіальні семінарії, катехизичні і загальноосвітні школи. З листопада 1996 року в рамках оптимізації відносин між Ассирійською Церквою Сходу і Халдейською Католицькою Церквою їх предстоятелі підписують "Сумісну патріаршу заяву" в одному із пунктів якої передбачалася організація спільної семінарії в районі Чикаго-Детройта. Нині провідним богословським закладом Церкви Сходу є Духовна семінарія в місті Дохук (Північний Ірак).

Активізація освітньої діяльності Церкви Сходу стає її відмінною рисою і на початку XXI століття. Так на початку 2009 року відкривається Центр релігійного навчання у турецькому містечку Камишли (ассирійська назва – Бет Зале). Симптоматичною є та обставина, що це містечко з новим навчальним закладом Церкви Сходу знаходиться неподалік від міста Нусайбін (колишній Нісібін), в якому колись перебувала славетна богословська школа.

Список використаних джерел:

1. Иларион (Алфеев) "Духовный мир преподобного Исаака Сирина". – Алетейя, 2005. – 188 с.
2. Пигулевская Н.В. Культура сирийцев в средние века / Н.В. Пигулевская. – М.: Гл. ред. вост. лит., 1979. – 246 с.
3. Флоровский Г. В. Восточные отцы IV века / Г.В. Флоровский. – М.: Паломник, 1992. – 240 с.
4. Спасский А. А. Сиро-халдейские несториане и присоединение их к православной церкви / А.А. Спасский // Богословский вестник. – 1898. – № 5. – С. 202-243.
5. Labourt J. Le Christianisme dans l'empire Perse sous la dynastie Sassanide (224-632) / J. Labourt // Bibliotheque de l'enseignement de l'histoire ecclesiastique. – Paris : Lib. Victor Lecoffre, 1904. – pp. 224-632.
6. Wigram W. A. An Introduction to the history of the Assyrian Church or the Church of the Sassanide Persian Empire 100-640 A. D. / W.A. Wigram. – London, New York : S.P.C.K.; E.S. Gorham, 1910. repr : Piscata Way : First Gorgians Press Edition, 2004. – XVIII, 318 p.
7. Иларион (Алфеев), еп. Керченский. Православное богословие на рубеже эпох / Иларион (Алфеев). – К.: Дух і літера, 2002. – 536 с.
8. Бартольд В. В. Культура мусульманства / В.В. Бартольд // Работы по истории ислама и Арабского халифата. – М.: Вост. лит., 2002. – С. 143-203.
9. Мец А. Мусульманский Ренессанс / А. Мец. – М.: Изд. "Вим", 1996. – 544 с.
10. Гибб Х. А. Р. Арабская литература. Классический период / Х.А.Р. Гибб; пер. А. Б. Халидова, П. А. Грязневича; Институт Востоковедения АН СССР. – М.: Издательство восточной литературы. 1960. – 186 с.
11. Булгаков П. Г., Вахабова Б. А. Средневековые учёные из Мерва / П.Г. Булгаков, Б.А. Вахабова // Труды Южно-Туркменистанской

Археологической комплексной экспедиции. – Т. XVI. – Ашхабад : Ылым, 1978. – С. 44-51.

12. [Софония]. Исторический очерк несторианства от его появления в V веке до настоящего времени епископа Софонии / Софония. – Одесса: Тип. П.Францова, 1868. – 122 с.

13. Биджамов Р. Ассирийское образование в Австралии / Р. Биджамов // Ассирийские новости (Хабре д'атурай). – 2009. – сентябрь. – № 20.
Надійшла до редколегії 10.05.17

И.В. Кондратьева

ЭДЕССКАЯ И НИСИБИНСКАЯ ШКОЛЫ И СИРИЙСКАЯ БОГОСЛОВСКАЯ ТРАДИЦИЯ

В статье рассматривается история возникновения первых богословских школ, существовавших в рамках сирийской христианской традиции. Их роль в процессе просвещения и формирования национальной культуры.

Ключевые слова: религиозное образование, богословские школы, сирийское христианство, школа персов.

I.V. Kondratyeva

THE EDESSA AND NISIBIA SCHOOLS AND THE SYRIAN THEOLOGICAL TRADITION

The article deals with the history of the emergence of the first theological schools which existed within the framework of the Syrian Christian tradition. Their role in the process of education and the formation of national culture.

Keywords: religious education, theological schools, Syrian Christianity, the Persian school.